

Lezing werkgroep rechtswetenschap

24 september 2020

Prof. mr. J.E. (Jacobine) van den Brink, hoogleraar Bestuursrecht aan de UvA

De gedeelde basis van rechtswetenschappers: is die er eigenlijk wel?

“Wat verbindt ons als rechtswetenschappers?”.

Over het antwoord op deze vraag hoefde ik eerlijk gezegd niet lang na te denken: een hedendaags rechtswetenschapper heeft meestal nauwelijks tijd om onderzoek te doen, offert daar zijn of haar vakanties, avonduren en weekenden voor op, en werkt met een koptelefoon op om storende collega's te ontwijken.

Maar deze zaken gelden voor alle wetenschappers en beperken zich niet tot rechtswetenschappers. Bovendien staan zij juist aan verbinding in de weg.

Dus: wat verbindt ons nu wél, specifiek als rechtswetenschappers?

Dat is een lastige vraag.

Mijn indruk is dat steeds meer rechtswetenschappers zozeer bezig zijn met hun eigen concurrentiepositie dat de wil tot verbinding met anderen op de achtergrond is geraakt.

Maar er gloort licht aan de horizon. Daarvan getuigt ten eerste de bijeenkomst van vandaag. U allen bent vandaag immers hier niet bijeen om uw concurrentiepositie te versterken, maar om naar verbinding te zoeken en naar elkaar te luisteren. Dat is winst! Daarnaast is ook tot de hogere regionen van de universiteiten doorgedrongen dat concurrentie een keerzijde heeft. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het *position paper* 'Ruimte voor ieders talent' van onder andere de VSNU dat vorig jaar verscheen.

Vandaag sta ik stil bij de meerwaarde van verbinding tussen rechtswetenschappers en wat er nodig is om die verbinding tot stand te brengen. Maar eerst ga ik op zoek naar – in goed Nederlands – de gedeelde basis binnen de rechtswetenschap. Ik ga er namelijk vanuit dat een gedeelde

basis nodig is, om tot verbinding en samenwerking te komen. Maar is die noodzakelijke gedeelde basis er eigenlijk wel? Wanneer een gedeelde basis ontbreekt, is elke poging tot samenwerking binnen de rechtswetenschap immers gedoemd te mislukken.

Wat is onze gedeelde basis in de rechtswetenschap?

Wanneer aan een willekeurige Nederlander zou worden gevraagd wat de gedeelde basis van rechtswetenschappers is of zou moeten zijn, dan hoop je op het volgende antwoord: de bestudering van het geldende recht en de werking daarvan. Daarbij ligt het voor de hand dat de privatist zich richt op het privaatrecht, de strafrechtjurist op het strafrecht, de Europees recht-jurist op het EU-recht en het EVRM, en vult u verder maar in. Het gaat hierbij om “overwegend juridisch-dogmatisch onderzoek”. Dergelijk onderzoek wordt door Marnix Snel en Jan Vranken in de *Ars Aequi* in 2019 gedefinieerd als: “de bestudering van het in een bepaalde rechtsorde geldende recht waarbij het onderzoek erop gericht is het recht van die rechtsorde te beschrijven, systematiseren, analyseren, bekritisieren en ontwikkelen, meestal met het oog op een betere oplossing van bepaalde problemen in de rechtspraak.”

Al meer dan een decennium lijkt de bestudering van het geldende recht onder rechtswetenschappers geen gemeengoed meer. Onze gedeelde basis is zoekgeraakt. Het rechtswetenschappelijk onderzoek moet volgens velen namelijk vooral – of zelfs alleen maar – in een internationale of multidisciplinaire context worden verricht. De bestudering van de klassieke onderdelen van het geldende nationale recht wordt gezien als geneuzel op de vierkante millimeter. Wetenschappers die dat doen missen het grotere beeld, kunnen niet conceptueel denken en kwamen ook al voor corona hun kamer niet uit.

Deze omslag, die al even bezig is, heeft grote gevolgen gehad voor de financiering van rechtswetenschappelijk onderzoek. Rechtswetenschappers met een focus op nationaalrechtelijk juridisch-dogmatisch onderzoek ontvangen nauwelijks nog subsidies. Concreet betekent dit dat er voor diepgravend juridisch dogmatisch onderzoek binnen bepaalde rechtsgebieden weinig ruimte bestaat. Wetenschappers die zich desondanks aan die taak

wijden, worden enigszins meewarig aangekeken en krijgen regelmatig de vraag waarom zij niet over “global law” schrijven. Het is dus worstelen met weinig middelen, zonder veel carrièreperspectief binnen de rechtswetenschap.

Het feit dat de bestudering van *al* het geldende recht binnen de rechtswetenschap niet langer als onze gedeelde basis wordt gezien, heeft een aantal risico's. Ik noem er drie.

In **de eerste plaats** bestaat het risico dat er geen rechtswetenschappelijk onderzoek wordt gedaan naar onderwerpen die maatschappelijk gezien zeer relevant zijn.¹ Dit kan tot gevolg hebben dat juridische problemen en misstanden in Nederland niet op tijd worden gedetecteerd. Zo is er geen rechtswetenschapper te vinden die onderzoek heeft gedaan naar het toeslagenstelsel dat nu tot zoveel maatschappelijke beroering leidt. Rechtswetenschappelijk onderzoek aangevuld met een empirische component hadden de geconstateerde misstanden eerder aan het licht kunnen brengen. De jurisprudentie over toeslagen geeft immers al jaren signalen van grootschalige problemen. Maar ja, het is nu eenmaal lastig scoren in een internationaal tijdschrift met dit Nederlandse onderwerp.

Natuurlijk, de rechtswetenschap is er niet alleen om maatschappelijke problemen op te lossen, maar zij kan daaraan wel een belangrijke bijdrage leveren. Het feit dat rechtswetenschappers met publiek geld – belastinggeld dus – worden gefinancierd, brengt verplichtingen met zich. Wij zouden als rechtswetenschappers dus juist ook diepgravend onderzoek moeten doen naar de werking van het Nederlandse recht en hoe dat zou kunnen worden verbeterd. Uiteraard kijken wij daarbij over de grenzen van onze vakgebieden en naar onze buitenlandse collega's. Maar, daarvoor is eerst kennis van het Nederlandse recht nodig.

In **de tweede plaats** verandert de rechtswetenschap in een eenheidsworst met een focus op concurrentie in plaats van samenwerking. Gestuurd door facultaire onderzoeksprogramma's en externe financiers begeven rechtswetenschappers zich steeds meer op dezelfde rechtsterreinen.

¹ Maatschappelijke relevantie, daarmee bedoel ik onderzoek dat relevant is voor de maatschappij. Dat is dus iets anders dan onderzoek dat hijgerig de waan van de dag najaagt.

Bovendien hebben zij allemaal de wens om in dezelfde internationale A-tijdschriften te publiceren. Dit lijkt immers de enige manier om subsidies en daarmee waardering binnen te halen. Deze ontwikkeling leidt tot een ongezonde concurrentie tussen rechtswetenschappers, met een hoge werkdruk en individualistisch opererende wetenschappers tot gevolg. Dit heeft ook gevolgen voor onze promovendi. Dit is niet alleen mijn eigen waarneming, maar ook die van Elaine Mak en Kees van den Bos, zo blijkt uit hun analyse die vorig jaar in de *Ars Aequi* verscheen. Onderzoeksvoorstellen worden voor elkaar angstvallig geheim gehouden omdat men bang is dat iemand met de daarin neergelegde ideeën aan de haal gaat. Waag het dus niet om te vragen of je het onderzoeksvorstel van een collega zou mogen lezen. In de woorden van een promovenda die ik daarover sprak: ze keek me aan alsof ik had gevraagd of ze haar kleren uit wilde doen. Volgens Mak en Van den Bos zou dit bodem kunnen geven voor een cultuur waarin wetenschappelijk onderzoek niet meer wordt verricht vanuit een intrinsieke gedrevenheid, maar waarin perverse prikkels de toon zetten.

En ***last but not least***, het feit dat de bestudering van het geldende recht binnen de rechtswetenschap niet langer als onze gedeelde basis wordt gezien, heeft gevolgen voor ons rechtswetenschappelijk onderwijs. Het feit dat onderzoekers zich steeds meer begeven op dezelfde – vaak internationaal georiënteerde – rechtsterreinen, heeft tot gevolg dat het steeds lastiger is om door onderzoek gevoed rechtswetenschappelijk onderwijs te verzorgen. Omdat de bulk van het onderwijs dat op Nederlandse faculteiten wordt gegeven over het Nederlandse recht gaat, laat het zich raden dat zich daar knelpunten voordoen. Er dreigt zelfs een tweedeling binnen faculteiten te ontstaan: enerzijds de rechtswetenschapper die internationaal of interdisciplinair georiënteerd onderzoek doet en extern onderzoeksgeld binnenhaalt, maar nauwelijks inzetbaar is in het reguliere onderwijs. Anderzijds de rechtswetenschapper die heel veel onderwijs geeft en probeert om dit onderwijs met een snippertje onderzoek nog enigszins van een wetenschappelijke bodem te voorzien. Het gevaar is dat het rechtswetenschappelijk onderwijs aan kwaliteit inboet en de studentenaantallen dientengevolge teruglopen. Waarom zou je als student nog rechten gaan studeren als de wetenschappelijkheid daarvan niet is gegarandeerd? Het lijkt dan verstandiger om een andere – wel door relevant

onderzoek onderbouwde universitaire studie – te kiezen en daarmee de juridische boer op te gaan en bij een advocatenkantoor het echte juridische vak te leren. Minder studenten aan onze faculteiten is echter de dood in de pot: het betekent onherroepelijk minder onderzoeksgeld in het huidige financieringssysteem.

De gedeelde basis binnen de rechtswetenschap zou dus weer de bestudering van het geldende recht over de volle breedte moeten zijn. Ik hoor decanen al wat zenuwachtig schuifelen: o help, gaan we dan weer alles doen? Het huidige excellentiebeleid is er nu juist op gericht om versnippering van onderzoeksgeld tegen te gaan.

Maar, is het breed uitrollen – dat klinkt positiever dan versnippering ;-) want wie zou daar nu voor zijn – van onderzoeksgeld voor de rechtswetenschap nu juist niet inherent aan ons vakgebied? Wij moeten er toch voor zorgen dat het *gehele* Nederlandse rechtswetenschappelijk onderwijs wordt gevoed door relevant en hoogstaand onderzoek? Je kunt dan toch niet zomaar een rechtsgebied schrappen omdat dat rechtsgebied vooral op nationaal niveau implicaties heeft? Daarbij komt: het excellentie-denken is met name ingegeven door de wens om de internationale top te bereiken. Feit is echter dat de internationale top maar voor heel weinig rechtswetenschappers is weggelegd, simpelweg omdat er voor velen geen internationale markt is omdat zij voornamelijk het nationale recht bestuderen. Moeten wij dan ons weinige onderzoeksgeld daadwerkelijk besteden aan het bereiken van die smalle internationale top?

Feit is dat momenteel een select aantal rechtswetenschappers zich op rechtsterreinen focust, waarin zij op het internationale podium kunnen excelleren. Het schaarse onderzoeksgeld komt met name bij die rechtswetenschappers terecht. Deze wijze van verdeling van onderzoeksgeld stimuleert niet tot samenwerking. Integendeel, collega's zien elkaar als concurrenten voor de weinige vaste banen die er zijn te vergeven en de schaarse onderzoeksgelden die er zijn te verdelen; niet als iemand om mee samen te werken. Bovendien heeft de ongelijke verdeling van onderzoeksgelden over de verschillende rechtsterreinen tot gevolg dat de onderlinge samenwerking niet soepel verloopt. Er dreigt een hiërarchie te

ontstaan tussen de verschillende rechtsterreinen. Dit is bepaald geen prikkel voor de excellente rechtswetenschapper om samenwerking te zoeken met wetenschappers binnen minder gewaardeerde – althans, minder gefinancierde – vakgebieden.

De vraag is: is het erg dat succesvolle samenwerking tussen rechtswetenschappers weinig van de grond komt? Dat brengt mij bij de tweede vraag: wat is de meerwaarde van verbinding tussen rechtswetenschappers?

2. Wat is de meerwaarde van verbinding tussen rechtswetenschappers?

In de **eerste plaats** is het heel simpel zo dat twee meer weten dan één. Het samen onderzoek doen leidt vaak tot beter onderbouwde inzichten. Onderzoek wijst uit dat excellent onderzoek inderdaad meestal groepswork is.²

In de **tweede plaats** is een teamresultaat meer dan de som der delen. Onderlinge samenwerking leidt er toe dat het teamresultaat *uitstijgt* boven de bij elkaar opgetelde individuele resultaten. Met dezelfde financiële middelen is het dus mogelijk om meer resultaat te creëren. Publiek geld wordt dus beter besteed.

In de **derde plaats** leidt meer samenwerking in plaats van moordende concurrentie tot een collegialer en daarmee gezonder werkklimaat. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat het toenemende aantal burn-outs binnen de rechtswetenschap – ik heb zo een tiental gevallen op mijn netvlies staan – mede wordt veroorzaakt door het concurrentie-denken. Uit recent onderzoek is gebleken dat de mens nu eenmaal ongelukkig wordt van het constant onderling vergelijken, maar juist het meest gelukkig wordt van het helpen van anderen. Laat dat laatste nu net hetgeen zijn waarmee je binnen de universiteit meestal geen carrière maakt.

Genoeg redenen dus om meer in te zetten op samenwerking en gemeenschapsvorming binnen de rechtswetenschap.

Dit brengt mij bij de derde vraag: wat is hiervoor nodig?

² Rathenau instituut Excellent is niet gewoon , p. 76.

3. Wat is er nodig om onderzoekers verbinding te laten zoeken met anderen binnen de rechtswetenschap?

In de eerste plaats **een gezonde en inclusieve cultuur binnen de rechtenfaculteiten**. Dit betekent bijvoorbeeld dat onderzoeksprogramma's met bijbehorende onderzoekstijd zouden moeten openstaan voor iedere rechtswetenschapper die onderzoek doet, ongeacht om welk rechtsterrein het gaat.

In de tweede plaats dient in deze gezonde en inclusieve organisatiecultuur **samenwerking te worden beloond**. Het huidige beloningssysteem leidt ertoe dat onze faculteiten zullen worden bevolkt door ambitieuze onderzoekers die hun eigen carrière vooropstellen en hun werk op een strategische manier inzetten. In een nieuw beloningssysteem zou je niet langer uitsluitend voor je persoonlijke excellentie – wat dat ook precies moge zijn – moeten worden beloond, maar ook – en misschien wel voor het grootste deel – voor je bijdrage aan het team en de teamdoelstelling. Dit schept ruimte om niet langer alleen carrière te kunnen maken op basis van je onderzoek, maar ook op grond van onderwijs en bestuurstaken. Teamgericht werken biedt verder ook meer mogelijkheden voor het doen en publiceren van gezamenlijk onderzoek. Het fascineert mij dat subsidieverstrekkers en ook facultaire eisen die worden gesteld aan onderzoeksoutput er vanuit lijken te gaan dat excellente wetenschappers alleen werken. Je zou het ook anders kunnen zien: getuigt het niet van excellentie dat je gezamenlijk op zoek gaat naar antwoorden op juridische vraagstukken, omdat dan de kans groter is dat je die antwoorden ook daadwerkelijk gaat vinden?

Om samenwerking binnen de rechtswetenschap van de grond te krijgen is echter meer nodig. **De verschillende rechtsterreinen zouden als complementair en niet langer als concurrerend moeten worden gezien**. Daarvoor is nodig dat de bestudering van *al* het geldende recht weer onze gedeelde basis wordt. Uiteindelijk is onderzoek op verschillende rechtsterreinen noodzakelijk om te komen tot een wetenschappelijk verantwoord curriculum en ook om als rechtswetenschap belangrijke maatschappelijke vraagstukken te kunnen adresseren.

Het is belangrijk dat rechtswetenschappers dit gaan inzien en hun verantwoordelijkheid nemen. Dit betekent dat onderzoeksgelden breder moeten worden verdeeld dan nu het geval is. De tweedeling die ik eerder noemde tussen verschillende soorten onderzoekers zal dus van tafel moeten. Een ongelijke uitgangspositie is immers een wankele basis voor succesvol samenwerken.

Tot slot

Wie pakt deze handschoen op? Om een gezonde organisatiecultuur te bereiken waarin samenwerking wordt beloond en de onderscheiden rechtsterreinen niet langer als concurrerend maar als complementair worden gezien, zijn in de eerste plaats verstandige leiders nodig. Zij dienen een inclusieve onderzoeksgemeenschap te bevorderen door uit te stralen dat de rechtenfaculteit vooral een plaats is waar al het geldende recht in gezamenlijkheid wordt bestudeerd. Dat is onze gedeelde basis, hoewel dat natuurlijk niet wegneemt dat er verschillende soorten rechtswetenschappelijk onderzoek bestaan die elk een eigen waarde vertegenwoordigen.

In de tweede plaats zouden wij ermee moeten stoppen om promovendi te voeden met de gedachte dat het in de rechtswetenschap om persoonlijke excellentie draait. Het gaat om het op een verantwoorde wijze verder brengen van de rechtswetenschap, op welk rechtsterrein dan ook, en om het opleiden van een nieuwe generatie rechtswetenschappers die straks het stokje van ons kunnen overnemen of een andere rol in de maatschappij gaan vervullen. Om dit te bereiken is het gemeenschappelijk belang het uitgangspunt waarvoor het individuele belang soms zal moeten wijken. Dit betekent dat wij promovendi anders zullen moeten selecteren.

Ten slotte hebben we vooral ook verstandige financiers van rechtswetenschappelijk onderzoek nodig. NWO zou dus moeten investeren in onderzoek naar al het geldende recht zodat het rechtswetenschappelijk onderzoek op alle rechtsterreinen is gegarandeerd. Alleen zo is er toekomst voor een bloeiende rechtswetenschap.

